

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik Ve Değişim

Selin M. BÖLME

Dr., Dış Politika Araştırmaları, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)

Bu makaleye atıf için: Bölme, Selin M., “Soğuk Savaş’ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik Ve Değişim”, *Ulusalrarası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), s. 51-71.

Bu makalenin tüm hakları Ulusalrarası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Ulusalrarası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim

Selin M. BÖLME*

ÖZET

Türkiye-NATO ilişkilerinin en önemli ayaklarından birini Türkiye'deki askeri üsler oluşturmaktadır. Türkiye'nin NATO'ya üye olma sürecindeki zorlu görüşmeler büyük ölçüde kurulacak üslerin statüsüne ilişkin pazarlıklara ilişkindir. Soğuk Savaş süresince ise Türkiye açısından NATO yükümlülüklerinin en somut yansıması üslerin kullanımına dair olmuştur. ABD ile ilişkilerle iç içe geçen Türkiye'nin NATO kapsamında üstlendiği bu rol her zaman tartışmaların merkezinde yer almış, ilişkilerle birlikte üslerin statüleri, fonksiyonları sorgulanmış ve süreç içinde dönemselsel olarak değişiklikler göstermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: NATO, Soğuk Savaş, Hegemonya, Amerikan Üsleri, İncirlik

Military Bases in NATO-US-Turkey Triangle during the Cold War: Change and Continuity

ABSTRACT

Military bases in Turkey constitute an important leg of Turkey-NATO relations. In that sense, establishment of military bases and their use had become the most important elements of the bargaining process between Turkey and NATO during Turkey's accession to the alliance. The issue of military bases also continued to play a vital role in relations between Turkey and the alliance after Turkey was granted a membership. Turkey's role in the alliance was very much linked to the use of military bases located in the country throughout the Cold War. This role, at the same time, has brought along series of heated discussions over the status and functions of these bases. It is possible to examine continuity and discontinuity in legal status and functions of military bases deployed by NATO in Turkey in different periods.

Keywords: NATO, Cold War, Hegemony, American Military Bases, İncirlik

* Dr., Dış Politika Araştırmaları, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Ankara.
E-posta: selin.bolme@gmail.com Bu makale, Selin M. Bölme, *İncirlik Üsü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012 başlıklı kitaptan türetilmiştir.

Türkiye-NATO ilişkilerinin en önemli ayaklarından birini Türkiye'deki askeri üsler oluşturmaktadır. Türkiye'nin NATO'ya üye olma sürecindeki zorlu görüşmeler büyük ölçüde kurulacak üslerin statüsüne ilişkin pazarlıklara ilişkindir. Bundan sonraki süreçte Türkiye açısından NATO yükümlülüklerinin en somut yansıması üslerin kullanımına dair olmuştur. ABD ile ilişkilerle iç içe geçen Türkiye'nin NATO kapsamında üstlendiği bu rol, her zaman tartışmaların merkezinde yer almış, üslerin varlığı Türkiye'nin dış politikasında bir baskı aracı olmuş, ilişkilerle birlikte üslerin statüleri ve işlevleri sorgulanmıştır. Soğuk Savaş dönemi, iki kutuplu dünya düzenine rağmen bu anlamda süreklilik göstermez. Türkiye'nin rızası ve hatta isteği ile kurulan üslerin kullanımı konusunda zamanla sorunlar çıkmış, baskı unsuruna dönüşen üsler konusunda yeni düzenlemelere gidilmiş, üslerin statüleri ile birlikte fonksiyonlarında da değişiklikler olmuş, Türkiye'nin hâkimiyeti ve direnci zamanla artmıştır. Buna karşın, askeri üslere ilişkin değişim gerek ABD ve NATO ile kurulan ilişkilerin gerekse Soğuk Savaş döneminin etkisi altında pek çok alanda sınırlı kalmıştır. Başka bir ifade ile değişim kadar süreklilik de söz konusudur. Bu anlamda Türkiye'deki askeri üslere dair süreklilik ve değişimi, gerek üslerin hukuki statüleri ve işlevleri bakımından gerekse Türkiye, ABD, NATO üçgenindeki ilişkilerdeki etkileri bakımından üç döneme ayırarak incelemek mümkündür. Birinci dönem Türkiye'nin NATO'ya üye olma ve üslerin kuruluş kararlarının alınması sürecini kapsamaktadır. İkinci dönem Soğuk Savaş'ın ilk yıllarını kapsamakta ve üslerin varlığının sorgulanmaya başladığı 1960'ların ortalarına kadar uzanmaktadır. Üçüncü dönem ise 1969'da ABD ile imzalanan Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması ile başlamakta ve sonra onun yerini alan 1980 tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının getirdiği düzenlemeleri de içermekte, Soğuk Savaş yıllarının sonuna kadar uzanmaktadır. Dönemsel olarak Türkiye'de yaşanan bu değişimler, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası hegemonyayı kurma çabaları ve bu dönemde rıza arayışının ön plana çıkması, daha sonra 1960'larla birlikte bu hegemonyanın sorgulanması ve sürecin sonunda sistemin kendini yeniden inşa etmesi ile örtüşmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin NATO üyeliğinin getirdiği bu yükümlülüğü ve peşi sıra yaşanan gelişmeleri anlamak için öncelikle dönemsel olarak ABD'nin üs politikasına ve NATO'nun bunun içindeki rolüne bakmak gerekmektedir.

Amerikan Hegemonyası ve Askeri Üsler

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde ABD askerleri Antartika dışında tüm kıtalara yayılmış durumdaydı ve ABD iki binden fazla askeri üsse sahipti.¹ Takip eden süreçte bu üslerin bir kısmı kapatılmakla birlikte temel üs ağı ayakta tutulmuştur. Böylesine devasa bir üs yapısına ihtiyacı doğuran, Amerikan çıkarlarının savaş öncesi dönemde küresel bir hal alması ve başta İngiltere olmak üzere başlıca müttefiklerin uğradıkları yıkım sonucunda ABD'nin küresel sahneye çıkma zorunluluğunun doğmasıdır. ABD bu dönemde kendi sistemini inşa edecektir.

Bu sistemi anlamlandırmayı sağlayan en kapsamlı kavramsal çerçeveyi Eleştirel Kuram'ın bakış açısını uluslararası ilişkiler kuramına taşıyan Robert W. Cox'un "hegemonya" kavramı sunmaktadır. Cox'ta hegemonya bir devletin başka bir devlet üzerinde kurduğu

¹ James R. Blaker, *United States Overseas Basing: An Anatomy of the Dilemma*, New York, Praeger, 1990, s.9.

hâkimiyet değildir. Cox, Antonio Gramsci'den² aldığı hegemonya kavramını, “yönetilenin otoriteyi, güç kullanılmasına gerek kalmadan, kabul ettiği veya rıza gösterdiği durum” olarak açıklamaktadır. Kuvvet her zaman arka planda saklı durmakla birlikte, hegemonya baskıdan daha çok liderlik anlamına gelmektedir.³ Cox'un hegemonya tanımında “rıza” faktörü öne çıkmakta ve meşruiyet sağlama önem kazanmaktadır. Bu şekliyle Cox'ta hegemonya, hâkim iktidarın devlet mi, bir devletler grubu mu veya devlet ve özel iktidarın bir bileşimi mi olduğu sorusunu yanıtsız bırakan, bir ideolojinin kabul edilmesi ile geniş tabanlı bir uzlaşmaya dayanan ve bu yapıyla tutarlı kurumlarla varlığını devam ettiren hâkimiyet yapısına verilen isimdir.⁴ Kurumlar bu noktada son derece önemlidir. Kurumlaşma belli bir düzenin devamının aracıdır ve var olan güç ilişkilerini yansıtır. Kurumlar, devletlerarası çatışmaları kuvvet kullanımını en aza indirerek çözmeye olanak sağlamakta; farklı çıkarların temsiline ve politikaların evrenselleşmesine imkân vererek, hegemonik stratejiler için de uygun ortam yaratmaktadırlar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD tarafından kurgulanan düzene ve NATO'nun varlığına bu çerçeveden bakmak gerekmektedir. Kurduğu sistemi ayakta tutabilmek için çok sayıda uluslararası kurum oluşturmuş ve ittifaklar sistemi yaratan ABD, bu sistemi askerî bir üs ağının üzerine oturtmuştur. Hegemonyayı ayakta tutan, merkezde güç kaybı yaşansa bile devamlılığı sağlayacak güçlü ve yaygın bir yapısal temele ağa sahip olmasıdır. Bu yapısal temel küresel kapitalist ekonomi ve bunu çevreleyen askerî üsler ile tesis edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ilk dönem içinde Amerikan etkisinin yumuşak bir niteliği vardır ve genellikle dışarıda iyi karşılanmıştır.⁵ Bu dönemde dünya yeni örgütlenmeler altında birleşirken ABD, elindeki tüm güce karşın kendini “eşit” bir ortak olarak konumlandırmıştır. Bu yaklaşım, ABD'nin kurduğu sisteme diğer devletlerin rıza göstermesini sağlamıştır. Demokrasi ve özgürlük söylemine dayanan değerler, açık pazar anlayışı ve Amerikan kültürünün bir araya gelmesi ile güçlü bir ideolojik taban inşa edilmiş ve bunun bir parçası olarak tasarlanan askerî üsler, yaratılan iki kutuplu dünya ve Komünizm tehdidi altında kolaylıkla müttefik devletlerde kendilerine sağlam yerler bulmuşlardır.

Amerikan üsleri, tüm dünyada buldukları ülkelerin askerî, ekonomik ve siyasi anlamda Amerikan hegemonyasına eklemlenmede önemli bir işlev üstlenmişlerdir. Hegemonya içinde güçlü kurumsal bir rol üstlenen üsler, belli bir kaynaktan ideolojinin bir anda ve çok yönlü yayılmasını sağlamışlardır. Rıza ile kurulan bu askerî yapılanma çerçevesinde görev yapan askerler, buldukları toprakların sermaye, mallar ve hizmetler için devasa bir pazara dönüşmesinde rol oynamakla kalmamışlar, Amerikan askerî gücünün gölgesini hissettirerek kapitalist ekonominin sağlıklı bir şekilde işleminde etkili olmuşlardır. ABD'nin Sovyetleri çevrelemeye yönelik ittifaklar sistemi ile yarattığı güç yapılanması, kendisinin merkezi bir rol oynadığı küresel ekonomiyi yaymak için gerekli koşulları yaratmıştır.

² Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri* [1947], 5.Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2007.

³ Robert W. Cox, “Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order,” *New Political Economy*, Vol. 9, No. 3, September 2004, s.311.

⁴ Robert W. Cox, “Sosyal Kuvvetler, Devletler ve Dünya Düzenleri: Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde”, *Millenium*, Cilt 10, No. 2, 1981, s.126–155; Howard Williams, Moorhead Wright ve Tony Evans (Der.) *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Asena Günalp (Çev.) Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s. 432, dipnot 27.

⁵ Cox, “Beyond Empire and Terror”, s.311.

Amerikan üslerinin kurumsal rolleri çoğu zaman meşruluğu daha sağlam bir yapıya dayanan NATO gibi uluslararası kurumların içine gizlenmiştir. ABD tarafından inşaa edilen ve Amerikan askerî sistemi doğrudan yansıtan üslerin, NATO askerî planlarında yer almaları ve bazılarının bir süre sonra buldukları ülkelerin ordularına devredilmeleri bu dönüştürme işlevlerini kolaylaştırmıştır. Böylelikle tüm bu ülkelerin askeri kapasiteleri hakkında azami bilgiye sahip olan ABD'nin diğer orduların işleyişi üzerinde kurduğu hâkimiyet, hegemonya içinde çıkabilecek krizleri çözmesine yardımcı olmaktadır.

Nitekim 1960'larla birlikte ABD hegemonyasının sorgulandığı bir döneme girilecek, ancak sistemin kendini yenilmesine imkân veren bu yapısı sayesinde kriz aşılabacaktır. Bu dönemde ABD'nin hegemon konumuna karşı tepkilerin somutlaştığı yapılardan biri de ABD ve NATO üsleridir. Bu sürecin sonucunda Amerika'nın üs ağında değişimler meydana gelmiş, ekonomik sorunların da etkisiyle bir kısmı kapatılmış ancak yaygın üs ağı büyük ölçüde korunmuştur. ABD, ev sahibi ülkelerle yeni anlaşmalar yapmış, üs tanımlamalarını değiştirmiş ve sorunları mevcut hegemonik sistemin temel anlayışını sarsmadan çözmüştür. Üstelik bunu yaparken, ihtiyaç duyduğu uzlaşmayı sağlamıştır. Müttefiklerin ellerindeki sınırlı pazarlık imkânları kullanılmaları aslında, sistemin çökmeden işleyebilmesinde önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Bu sayede hegemon rıza elde etmekte ve meşruiyet üretmektedir.

Bu meşruiyet arayışı, ittifaklar sistemine dâhil olan diğer devletlerle eşitlikçi bir ilişki kurulduğu anlamına gelmemektedir. Washington, dönem boyunca, askerî ittifaklar, ekonomik işbirlikleri, ikili anlaşmalar ve küresel şirketlerinin bağlantılarıyla iç içe geçen ilişkilerden oluşan bir ağ oluşturmuştur. Diğer devletler için bu ilişkiler ağında yer almak Sovyet tehdidine karşı korunmayı garanti etse de, bu her zaman bu ülkelerin özgür tercihleri ile hareket edebildikleri bir ittifak içinde oldukları anlamına gelmemektedir. Üsler çoğu zaman politik kararlardabaskı araçlarına dönüşmüşlerdir.

Bununla birlikte 1960'larda hegemonyanın geçirdiği kriz ve yeniden yapılanma ile birlikte ülkelerin üsler üzerindeki hâkimiyeti artmış, mevcut deniz aşırı üsleri kullanmayı pek çok ülkede daha güç hale getirmiştir. ABD, özellikle demokrasileri güçlenen ve belirli bir siyasi ve ekonomik istikrar yakalamış ülkelerde eski rahatlığını kaybetmiştir. İçine girilen yumuşama döneminin de bunda etkisi olduğunu söylemek gerekir. İki kutup arasında gerilimin azalması, çevrede yer alan üslerin bulunduğu ülkeler üzerindeki tehdidin azalmasını sağlamış ve ABD ile müttefikler arasında tehdit algısında farklılaşmaya yol açmıştır. Vietnam yenilgisi, 1973 petrol krizi, güçlenen Avrupa karşısında ABD'nin yaşadığı ekonomik sorunlar Amerikan imajını zayıflatırken, üslere ev sahipliği yapan ülkelere Washington ile daha sıkı pazarlıklara girme cesareti kazandırmıştır.⁶ Yumuşama dönemi uzun sürmeyecek olmakla birlikte, ev sahibi ülkelerin üslerin kullanımı konusunda artan etkinliği devam edecektir.

1979'da ABD'nin arka arkaya Afganistan ve İran'ı kaybetmesi sadece Ortadoğu'da değil küresel anlamda da Amerikan hegemonyasında yeninden yapılmayı getirmiştir. Ortadoğu'nun artan önemi, enerji kaynaklarının Sovyet tehditlerine açık hale gelmesi ile birlikte ABD-Sovyet rekabeti tırmandırılırken, bu askerî üs sisteminin yeniden

⁶ C.T. Sandars, *America's Overseas Garrisons: The Leasehold Empire*, Oxford, Oxford University Press, 2000, s.16–17.

kurgulanması ve yenilenen anlaşmaları beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaşın sonuna kadar uzanacak bu dönemde, ABD'nin ulusal güvenlik stratejilerinin NATO'ya yansımalarının bir sonucu olarak askeri üslerin "nükleer caydırıcılık" politikasının uygulama alanları olduğunu görürüz. Artan sayıda nükleer silahın müttefik topraklarda depolandığı bu dönemde, Amerikan hegemonyasının sorgulanmasına karşın ülkeler büyük ölçüde uygulanan politikalara rıza göstermişlerdir. 1991'de Sovyetlerin yıkılması ve komünist bloğun dağılması, Amerikan üs politikası açısından bir sorun olmaktan çok, komünist tehdidi artık ciddiye almayan dünyada, tepki çeken ve sorunlarla karşılaşan politikası için yeni bir soluk olmuştur. Amerika'ya üs ağını yeniden kurgulayıp, güçlendirmesi için eşsiz bir fırsat sağlamıştır.

Bütün bu çerçeveden bakıldığında, Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın ardından NATO sistemine dâhil olma ve üslere topraklarını açma konusunda gösterdiği rıza ve hatta istek konusunda yalnız değildir. Benzer şekilde Amerikan hegemonyasının yükseldiği veya sorgulandığı dönemler Türkiye üzerinde yansımaları göstermiş, buna iç gelişmelerin de eklenmesi ile askeri üslerin statüleri ve fonksiyonları değişiklik göstermiştir.

NATO'ya Üyelik: Türkiye'nin Kozu Askeri Üsler

Türkiye'nin NATO'ya üyelik sürecinin başından itibaren Türkiye'de kurulması ya da kullanılması planlanan askeri üsler pazarlık sürecinin en önemli maddelerinden biri olmuştur. ABD tarafından Türkiye'deki üslerle ilişkin talepler bir süre sonra öyle kritik bir hale gelmiştir ki Türkiye'nin NATO üyesi olmaması halinde bu üslerin kullanımına ilişkin garantiler vermiyor oluşu bir anlamda ittifaka kabulün de kapısını açmıştır.

Amerikalı yetkililer daha İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin askeri istihbarat toplamak için kritik bir mevki sunduğunun ve çeşitli askeri operasyonlar için ideal bir üs konumunda olduğunu farkındadırlar.⁷ 1943'te Türkiye'nin havaalanlarının kullanımını müttefiklere açmaması üzerine,⁸ takip eden dönemde CIA adını alacak olan o dönemin istihbarat örgütlenmesi Stratejik Hizmet Bürosu (*Office of Strategic Service-OSS*) Amerikan Elçisinin Adana'daki yazlık evini gizli bir istihbarat üssü haline getirmiştir.⁹ Bununla birlikte ABD'nin Türkiye'deki üslerin Batı ittifakının savunması için gerekliliği konusundaki kanaati hemen oluşmamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin stratejik önemini vurgulayan raporlara rağmen¹⁰, atom bombası üstünlüğüne güvenen ABD, bölgeye ilişkin adım atmakta tereddüt göstermiştir. Türkiye'nin ordusu ve askeri açıdan sunduğu coğrafik avantajlara rağmen, bu stratejik değer o günlerde çok hayati görülmemiş ve sınırlı bir çerçeveden ele alınmıştır. Bunda Amerikalı yetkililerin yeni açıldıkları Avrupa'da kendilerini güvende hissetmeden, daha geniş bir coğrafyada büyük taahhütler

⁷ Robert Cassaboom ve Gary Leiser, "Adana Station 1943-45: Prelude to the Post-war American Military Presence in Turkey", *Middle Eastern Studies*, Cilt 34, No.1, 1998, s.73.

⁸ FRUS (*Foreign Relations of United States Series*), *The Conferences at Cairo and Tehran*, December 4, 1943, s.690-698; FRUS, *The Conferences at Cairo and Tehran*, November 14, 1943, s.190-192.

⁹ AFHRA (*Air Force Historical Research Agency*), *Historical Data: Adana Turkey*, prepared by Walter M. Terry, Army Air Forces, Army Airways Communications Systems, 86th AAF Base Unit Sec L (Headquarters 57th Army Airways Communications System Group), 19 July 1945, s.2-3.

¹⁰ ABD Genelkurmay Başkanlığı tarafından 23 Ağustos 1946'da hazırlanan raporda Türkiye, "stratejik açıdan Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun en önemli askeri faktörü" olarak tanımlanmaktadır. FRUS, August 23, 1946, Cilt. VII. s. 857-858

altına girmeme kararı da etkilidir. Bununla birlikte, 1948'den itibaren Türkiye'nin coğrafi konumunun sunduğu stratejik imkânlardan faydalanmak isteyen Washington, bunu elde etmenin yollarını aramaya başlamıştır.¹¹

ABD'nin tek taraflı talepleri Türkiye tarafından sıcak karşılanmamıştır. Yardımın artırılması başta olmak üzere Ankara'nın talepleri, Amerikan makamlarında Türkiye'nin Amerikan çıkarları açısından önemine ilişkin soru işaretlerini doğurmuştur.¹² Hava kuvvetleri strateji uzmanlarının, Türkiye'nin taktik bir hava sahası olarak konumuna vurgu yapmalarına¹³ karşın bu avantajları her hangi bir şekilde ek taahhüde girmeden elde etme görüşü ağır basmıştır. Bu dönemde, Amerikan hava kuvvetleri komutanlarının, Anadolu'yu sadece Sovyet yayılması karşısında bir blok olarak değil Amerikan bombardımanını destekleyecek bir platform olarak potansiyel stratejik kapasitesi açısından değerli bulan görüşü¹⁴ kabul edilmiş ve Türkiye'de havaalanlarının modernizasyonu için girişimler başlamıştır. Kullanıma ilişkin Amerikan Dışişleri'nin kafasındaki plan, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Amerikan yardımdan faydalanan ülkelerde, bu yardım karşılığında üslerin kullanım hakkını elde etmektir.¹⁵ Ancak Türkiye'nin NATO üyeliği için ABD'nin kapısını çaldığı günlerde Ankara'nın önüne bu istekle çıkma konusunda Amerikan makamları uzun süre kararsız kalmış ve defalarca ertelemeye gitmişlerdir.¹⁶

Konuyu açmadaki bu tereddüdün sebebi, Türkiye'nin reddedecek olmasından çok, Türkiye'yi NATO'ya dâhil etmenin mümkün olmadığını düşünen ABD'nin böyle bir girişim ile Sovyetleri kızdırmaktan çekinmesidir.¹⁷ Ancak buna rağmen Türkiye'deki üslerin Sovyetlerle girilecek bir savaşta hayati önemde olacağına dair raporların arkası kesilmemiştir. Amerikan planlarında Türkiye'deki üslerin rolü, 1949 Mayıs'ında Amerikan Genelkurmayı raporu ile netleşmeye başlamıştır. İlk defa yer adı zikredilen bu raporda, İskenderun-Adana bölgesinde bir hava üssü kurmak planlarına dâhil edilirken, kullanım hakkı için NATO veya herhangi bir başka bir ittifak yerine, yardım programının kullanılması ve Türkiye ile ABD arasında ikili bir anlaşma ile konun çözülmesi önerilmektedir.¹⁸

Dışişlerine bu konuda çalışılması talimatının verildiği günlerde, hiç beklenmedik bir gelişme ABD'nin o ana kadar sürdürdüğü askeri stratejisinin sonunu getirdi. Sovyetler Birliği'nin Ağustos 1949'da ilk atom bombasını başarı ile patlatması ABD'nin atom bombası tekeline son verdi. Bu, gelecekte konvansiyonel bir savaş ihtimalini artırırken, bu savaşta Sovyetlerin içlerindeki hedefleri vurabilecek stratejik bombardıman, dolayısıyla

¹¹ ABD Dışişleri Bakanlığı Politika Planlama Dairesi Büyükelçi Edwin C. Wilson'u 25 Mayıs 1948'de Türkiye'de askeri bir muhabere merkezi kurulması konusunda Türk yetkililerle görüşmek üzere yetkilendirdi. Ancak bunun karşılığında Amerikan Hükümetini Türkiye'ye karşı herhangi bir taahhüt altına sokmaması konusunda Büyükelçi'yi uyarmayı da ihmal etmemiştir. NARA (*National Archives and Records Administration*) RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947–1953), May 25, 1948.

¹² FRUS, October 12, 1948, Cilt IV, s.158.

¹³ Craig Livingston, "One Thousand Wings: The US Air Force Group and the American Mission for Aid to Turkey, 1947–1950," *Middle Eastern Studies*, Cilt 30, No.4, 1994, s.794'den dipnot 87.

¹⁴ İbid.

¹⁵ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947–1953), January 1, 1949.

¹⁶ NARA RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947–1953), April 7, 1949.

¹⁷ NARA RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947–1953), April 7, 1949.

¹⁸ "Yabancı Topraklarda İhtiyaç Duyulan Askeri Haklar" başlıklı ABD Genel Kurmay Raporunun E Eki "Kategori 3 Kapsamında Düşünülen Tesisler – 'Gerekli'"; NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947–1953), May 19, 1949.

Türkiye'deki üsler hayati önem kazandı.¹⁹ Aradan bir kaç ay geçmeden, Ekim 1949'da, Türkiye ile ABD arasında ihtiyaç duyulan havaalanları ve tesislerini inşasında Türkiye'nin ve ABD'nin yapacağı katkılar konusunda prensip anlaşmasına varıldı.²⁰ Sovyetlere ilişkin çekincenin devam etmesi nedeniyle anlaşma olabildiğince gizli tutulmuştu. Havaalanları ve tesislerin iyileştirilmesi talebinin Türkiye'den geldiği imajının yaratılması için 18 Nisan 1950'da bir nota dahi verilmiştir.²¹ 4 Mayıs 1950'de ABD'nin cevabi notası ile gerekli mutabakat sağlandıktan sonra 1950 baharında Türkiye'deki hava alanlarının inşası ve modernizasyonu için Amerikan Mühendislik Grubu adı altında yeni bir birim kurulmuş ve çalışmalar başlamıştır.²²

Çalışmalarda bu noktaya gelmesine rağmen üslerin ABD tarafından kullanımına ilişkin belirsizlik giderilebilmiş değildir. Tamamen Türk Hava Kuvvetleri için gerçekleştirilen bu iyileştirme çalışmaları, ABD'ye bir savaş durumunda bu üsleri kullanma imkânı tanımamaktadır. Üstelik tüm geri çevirmelere rağmen Türkiye'nin güvenlik garantisi ısrarları da sürmektedir. Varılan anlaşmanın yarattığı ortamı kullanmak isteyen Türkiye, anlaşmadan sadece bir hafta sonra, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının son günlerinde NATO'ya üyelik için resmen başvuruda bulunur. Ancak üslerin kullanımı konusunda, inşaatlar tamamlanana kadar geçecek sürede Türkiye'yi ikna edebileceğini düşünen Washington, Türkiye'nin NATO üyeliğine destek vermeyecektir.

Haziran 1950'de patlak veren Kore Savaşı, ABD için o ana kadar söylenen Sovyetlerle bir savaş ihtimalini somut bir gerçek olarak ortaya koymuş, nükleer çağda bile konvansiyonel savaşlar yaşanabileceğini göstermiştir.²³ Bu durum bölgedeki üslerin kullanım haklarını elde etmeyi ABD'nin savaş planları açısından acil hale getirmiş, ancak bunun yolu konusunda Amerikan kurumları arasında görüş birliği sağlanamamıştır. Türkiye'deki üsleri kullanabilecek yolların hala açık olduğunu düşünen ABD Genelkurmayı ve Savunma Bakanlığı, Türkiye'nin NATO üyeliğinin gelecekte düşünülebilecek bir seçenek olarak şimdilik reddedilmesini savunurken, Yakın Doğu Masası Türkiye'nin hayal kırıklığından endişe duymaya başlamıştır.²⁴

Türkiye'nin NATO üyeliği için uğraştığı dönemde, ABD tarafından havaalanlarının iyileştirilmesi ve yakıt depolarını içeren inşaat planı da son halini almıştır. Ekim 1950'de gönderilen plana göre inşaatların Nisan 1952'ye kadar tamamlanması hedeflenmiştir. Bu inşaatlara; Adana, Balıkesir, Diyarbakır ve Eskişehir'deki havaalanlarının jet hareketına imkân verecek şekilde inşa edilmesi; Balıkesir, Diyarbakır, Bandırma ve Eskişehir'in av üssü haline getirilmesi, Eskişehir'de ayrıca depo kurulması, ikinci depo olması planlanan Kayseri'nin yanı sıra Afyon ve Adana'nın yardımcı avcı uçağı üssü olarak da görev yapacak şekilde donatılması ve Adana'da bir de uçuş okulu kurulması dâhildir.²⁵

¹⁹ Bu yeni durum karşısında izlenecek olan strateji, Sovyetlerin stratejik noktalarının vurularak, savaş kabiliyetinin zayıflatılmasının tavsiye edildiği 14 Nisan 1950 tarihli Ulusal Güvenlik Konseyi 68 nolu raporu (NSC 68) ile netlik kazanacaktır. FRUS, April 14,1950, Cilt. I, s.235.

²⁰ FRUS, (FACC D12/9) ,February 28, 1950,Cilt V, s.1234-1235

²¹ Department's Telegram 98, Tomap, March 6, 1950, FRUS, Cilt V, s.1256; Enclosure 2 to despatch 320, April 20, from Ankara, 782.563/4-2050, FRUS, May 4, 1950,Cilt V, s.1256-1257.

²² NARA, RG 531 Records of U.S. European Command (1950) , May 31,1950.

²³ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*, İstanbul, Boyut Yayınları, 1997, s.71.

²⁴ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), September 13,1950.

²⁵ NARA, RG 531 Records of U.S. European Command Joint Construction Agency (1950), December 26,1950.

Türkiye'nin NATO üyeliği sürecinde kaderini değiştiren ilk gelişme, devam eden Kore Savaşı sayesinde Amerikan savaş planlarındaki eksiklerin daha net görülmeye başlaması ve gözden geçirilmesidir. Ocak 1951'de toplanan Ulusal Güvenlik Konseyinden, NATO'nun Amerika'nın savunma planlarındaki rolü sınırlandırılması ve bu nedenle NATO'nun yapısında, özellikle ABD katkısı konusunda köklü bir değişiklik yapılması, bundan sonra Amerikan kara birliklerinin katkısı azalırken, stratejik hava, hava savunma ve taktik hava desteklerinin artması kararı çıkmıştır. Karar, üsler konusunda ABD'nin kaynaklarının sınırlılığına dikkat çekmektedir. Ulusal Güvenlik Konseyinde öngörülen savaş planında, böyle bir savaşın ilk ve aynı zamanda belirleyici evresinde İngiltere'nin, İngiliz adalarındaki üslerin ve Amerika'nın savaş planlarına dâhil edildikleri takdirde, İspanya'nın ve muhtemelen Norveç ve Türkiye'nin belirleyici olacağı görüşü öne çıkmıştır.²⁶

Bu gelişmelere rağmen ABD Genelkurmay'ının sürdürdüğü Türkiye'nin NATO üyeliği dışında bir yolla ikna edilmesi ısrarını kıran şey Dışişleri Bakan Yardımcısı George C. McGhee'nin Türkiye'nin kaybedebileceğini yönelik endişelerini Yunanistan, Türkiye ve İran İlişkileri Masası Direktörü William M. Rountree ile birlikte, katıldıkları Ortadoğu nezdinde görevli ABD Diplomatik Misyon Başkanları Konferansı'na taşınmasıdır. Türkiye'yi yakından tanıyan Amerikalı iki diplomat, konferansın sonunda, ABD'nin Ortadoğu'da siyasi ve askeri amaçlarına ulaşması için en kısa zamanda Türkiye ve Yunanistan'la karşılıklı güvenlik düzenlemelerine gidilmesi gerektiği kanaatinde olduklarını belirten bir bildiri kaleme aldılar.²⁷ Bildiride dikkat çeken husus, Türkiye'nin doğrudan bir saldırıya maruz kalmaması halinde tarafsızlığı tercih edebileceği ve bu durumda Türkiye'deki üslerin kullanımının da mümkün olmayabileceğinin dile getirilmiş olmasıdır:

Eğer en kısa zamanda bir teklif yapılmazsa, Türkiye'nin her zaman güçlü bir çekiciliği olan tarafsızlık politikasına döneceğine inanmamız için sebebimiz var. Taahhütler Türkiye'ye kadar genişleyene kadar Türkiye'nin kendisine saldırılmadıkça savaş ilan edeceğine dair hiç bir güvence yok. Türkiye ile ittifakı, kolektif bir harekatta Türkiye'deki askeri potansiyelden yararlanmayı ve Amerika'nın savaşta olduğu bir durumda **Türkiye'deki üslerin Amerika ve müttefiklerce acil kullanımını temin için Amerika'nın bir taahhütte bulunması gerekmektedir.**²⁸

26 Şubat 1951'de açıklanan "Batı Doğu Mücadelesinde Türkiye'nin Konumu" başlıklı Ulusal İstihbarat Değerlendirmesinde (*National Intelligence Estimate-NIE*) yer alan değerlendirmelerde yukarıdaki görüşler aynen paylaşılmıştır. Ulusal İstihbarat Değerlendirmesinde, "Türk birliklerinin taahhütte bulunması veya Türk üslerinin elde edilmesi, Sovyet saldırısı durumunda ABD'nin silahlı destek konusunda vereceği sağlam bir güvenceye bağlıdır" tespiti ile Türkiye'ye kesin olarak savunmasına destek olunacağı yönünde garanti verilmediği müddetçe üs temin edilemeyeceği açıkça ifade edilmiştir.²⁹ Bu gelişmeler üzerine ABD'nin güvenlik çıkarları için Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya tam üyeliğinin gerekli olduğu kararına varılmış³⁰ ve ABD, 15 Mayıs'ta ilgili ülkelere gönderilen bir memorandum ile Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak kabul

²⁶ NSC 100 "Recommended Policies and Actions in the Light of the Grave World Situation," FRUS, January 11, 1951, Cilt I, s.7-18.

²⁷ FRUS, February 14-21, 1951, Cilt V, s.50-57; FRUS, March 24, 1951, Cilt III, s.502.

²⁸ FRUS, February 14-21, 1951, Cilt V, s.50-57. Vurgular yazara aittir.

²⁹ FRUS, February 26, 1951, Cilt V, s.1119-1126.

³⁰ NSC 103/1'in revizyonu.

edilmesi yönünde resmi öneride bulunmuştur.³¹ Türkiye'nin üslerin kullanım hakkını NATO üyesi olmadan vermeme konusundaki ısrarı, sonunda ittifakın kapısının açılmasını sağlayan önemli bir etken olmuştur. Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen üye olduğunda pek çok üssün inşaatları tamamlanmış, programın en büyük projesi olan Adana Hava Üssü ise bir kaç ay sonra Ekim 1952'de faaliyete geçmiştir.³²

Soğuk Savaşta İlk Dönem: ABD Üssü mü, NATO Üssü mü?

Türkiye açısından, ABD ile pazarlıkların bir sonucu olarak elde edilen NATO üyeliği, ittifak üyeliğinin ilk anından itibaren ABD ile iç içe geçen ilişkilerin bir uzantısıdır. Özellikle Türkiye'deki askeri üsler söz konusu olduğunda ittifakın nerede başladığı ABD'nin nerede bittiğini kestirmek çoğu zaman Amerikan makamları için bile güç olmuştur. Bununla birlikte NATO ile kurulan bu karmaşık ilişki hiç bir dönem, 1969'da Türkiye ile ABD arasındaki bütün anlaşmaları tek bir çatı altında toplayan Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanan kadar geçen dönemde görüldüğü gibi karmaşık olmamış ve Amerikan hegemonyası altında şekillenmemiştir.

Türkiye'nin ittifaka üyeliğini teyit eden NATO Anlaşması, aynı zamanda ortak askeri üslerin kurulmasına ve kullanılmasına da imkân veren temel anlaşmadır. NATO Anlaşmasınının 3. maddesi "Anlaşmanın amaçlarına daha etkin biçimde ulaşabilmek için Tarafların, tek tek ve ortaklaşa olarak, sürekli ve etkin öz yardım ve karşılıklı yardımlarla, silahlı bir saldırıya karşı bireysel ve toplu direnme kapasitelerini korumalarını ve geliştirmelerini"ni karara bağlamıştır. Kurulan üsler ortak savunma kapasitelerini geliştirmenin bir parçası olarak tasarlanmışlardır. Ancak NATO Anlaşmasınının üyelerine tanıdığı bu hakkın kullanımını sınırsız değildir. NATO Anlaşması'nda belirlenmiş olan "amaç" ve "alan", kurulacak askeri tesisler için de sınırlayıcıdır. Anlaşmanının 5. maddesi amacı, 6. maddesi ise alanı tanımlamaktadır. Buna göre ittifakın amacı, taraflardan birine veya bir kaçına saldırı olması durumunda toplu meşru müdafaada bulunmaktadır. Dolayısıyla NATO Anlaşmasına dayanılarak tahsis edilen bir askeri üssün kullanımını asla saldırı amaçlı olamayacağı gibi, 6. maddede tanımlanan³³, kaba tabiriyle üye ülkelerin toprakları dışında gerçekleşecek bir saldırıya karşı da kullanılamaz.

Türkiye, NATO Anlaşmasınının peşi sıra, bütün üyeler tarafından imzalanmış olan NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'ni (*Status of Forces Agreement-SOFA*) de 25 Ağustos 1952'de imzalamıştır. Bu sözleşme ile ABD'nin Türkiye'de askeri üsler ve tesisler kurması ve askeri personel bulundurması hem kabul edilmiş hem de bunların tabi olacaklar kurallar belirlenmiştir. NATO'ya bağlı olarak görev yapacak personelin

³¹ FRUS, 1951, Cilt III, s.519-524.

³² NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951) , July 9, 1951.

³³ Madde 5 açısından, taraflardan bir ya da daha çoğuna karşı silahlı saldırı, aşağıdakileri de kapsar: Tarafların Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki topraklarına, Fransa'nın Cezayir Bölgesine (Konsey, 16 Ocak 1963'te Fransa'nın Cezayir Bölgesi söz konusu olduğunda, bu Anlaşma'nın ilgili hükümlerininin 3 Temmuz 1962 tarihinden itibaren uygulanamaz hale geldiğini kaydetmiştir), Türkiye topraklarına veya taraflardan herhangi birinin egemenliği altında olan ve Yengeç Dönencesi'nin kuzeyinde yer alan adalara yapılan silahlı saldırı. Bu topraklarda ya da bu toprakların üzerindeki hava sahasında bulunan ya da Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte taraflardan herhangi birinin işgal kuvvetlerinin üslenmiş bulunduğu herhangi bir Avrupa toprağında veya Akdeniz'de, ya da Yengeç Dönencesi'nin kuzeyindeki Kuzey Atlantik bölgesinde bulunan tarafların herhangi birine ait kuvvetlere, gemilere, ya da uçaklara yapılan silahlı saldırı.

ve bu çerçevede kurulacak uluslararası askeri karargâhların statüsü ise anlaşma gereği ek protokoller ile düzenlenmektedir.³⁴ Bununla birlikte, NATO kuvvetlerinin tabi olacakları kuralları ve ayrıcalıkları, tesislerin kuruluş ve kullanımlarını düzenleyen tek belge SOFA'dır. Genel bir çerçeve anlaşması olan SOFA'nın uygulanmasına yönelik olarak ABD, askerlerini gönderdiği ülkelerle ayrı ayrı uygulama anlaşmaları yapmıştır. Bu çerçevede Türkiye ile ABD arasında 23 Haziran 1954 tarihinde Türkiye'deki Amerikan Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması imzalanmıştır. Ancak aynı gün bu anlaşmaya ekli bir nota verilmesi ve ayrıca Askeri Tesisler Anlaşması'nın (Askeri Kolaylıklar Anlaşması) da imzalanması bu üç belgenin sıklıkla birbirleriyle karıştırılmasına sebep olmaktadır. Aynı tarihli bu üç belge ile ilgili olarak söz konusu olan daha önemli sorun, SOFA uygulanmasına yönelik olmakla birlikte, yaptıkları düzenleme ve öngördükleri bir takım hükümler nedeniyle SOFA'yı aşmaları ve Amerikalılara tanınan hakları genişletmeleridir.³⁵ Bu durum, üslerin kullanılmaya başlamasıyla birlikte giderek artan şekilde pek çok hukuki sorunun ve karışıklığın doğmasına yol açmıştır. Uygulama anlaşmalarının sağladıkları ayrıcalıkların NATO Anlaşması ilkelerine aykırı olamayacağı hükmüne rağmen, söz konusu belgelerle sağlanan ayrıcalıklar, Türkiye'deki üslerin kullanımında pek çok kez NATO Anlaşması'nın ilkelerinin çiğnenmesine neden olmuştur.

Bu dönemde Türkiye'de iki tip askeri üs söz konusudur, birincisi NATO üsleri ikincisi ise Askeri Tesisler Anlaşması'na dayanılarak inşa edilen ve sadece Amerikan kuvvetleri tarafından işletilen üs ve tesislerdir.³⁶ Ancak her iki yapılanma için de verilen imtiyazların sınırlandırılmasının NATO Anlaşması'nın ilkeleri olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Ancak ikinci gruptaki askerler NATO'ya değil ABD'ye bağlıdırlar. Halk arasında "Amerikan üssü" olarak anılan bu ikinci grup tesisler aslında mülkiyeti ve kullanımı tamamıyla Türkiye'ye ait olan ulusal askeri tesislerdir. Anlaşmalar ABD'ye, bu tesislerin Amerikan kuvvetlerince kullanımına imkân veren bir takım imtiyazlar sağlamaktadır. Nitekim bu dönemde Ankara'daki Elçiliğin bir sorusu üzerine konuya açıklık getiren Amerikan Dışişleri Bakanlığı Türkiye'de Amerikan tesislerinin bulunmadığını belirtmektedir.³⁷ Türkiye'deki Amerikan üslerinin gerek kamuoyunda gerekse TBMM'de tartışmaların merkezine oturduğu 1965 yılında Ankara'daki Amerikan Elçiliği, Türkiye'de Amerikalılar tarafından kullanılan sadece 4 tesisinin resmi olarak NATO amblemi taşıdığı bilgisini vermektedir. Geriye kalan 12 üs, yani tesislerin yüzde 75'i Askeri Tesisler Anlaşması'na dayanılarak kullanılmaktadır.³⁸

Ancak bu dönemdeki uygulamalara baktığımızda NATO üssü ve Amerikan üssü ayrımının net olmadığını ve Askeri Tesisler Anlaşması ile elde edilen ayrıcalıklardan NATO üslerinin kullanımında da faydalandığı görülmektedir. Hukuki anlamda bu

³⁴ Anlaşmanın ve protokollerin tam metinleri için bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.194-230.

³⁵ Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, 3. B, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001, s.174, 179-180.

³⁶ İbid, s.144.

³⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey, January 30, 1957.

³⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 13, 1965.

ayrımın ortadan kalkması bir süre sonra üslerin NATO ve Amerikan üssü olarak hangi ölçüte göre sınıflandırıldığı sorusunu doğuracaktır. Bu konuda Amerikalı yetkililerin de kafasında net bir cevap yoktur. Ankara'daki Elçilik, 23 Kasım 1965'te Amerikan Dışişlerine gönderilen yazıda, İncirlik Üssü'nün statüsü sorulmakta ve Türkiye'deki bazı üsler "NATO üssü" olarak adlandırılırken diğerlerinin ulusal isimler taşımasının (ama Amerikan kuvvetlerince kullanılmasının) ardındaki gerekçenin kendileri için net olmadığı belirtilmektedir. Elçilik, Amerika'nın NATO ve Avrupa Bölgesel Kuruluşları nezdindeki misyonu USRO'nun (*United States Mission to the North Atlantic Treaty Organization and European Regional Organizations*) kendilerine ölçüt olarak "inşaat maliyetinin ortak fonlardan karşılanması"nı gösterdiğini; ancak Çiğli ve İncirlik örneklerine bakıldığında bunun Türkiye açısından uygulanmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Ortak fonlar kullanılarak inşa edilen Çiğli Hava Üssü bir NATO üssü olmakla birlikte, aynı ortak fonlardan yararlanan İncirlik Hava Üssü NATO amblemi taşımamaktadır.³⁹

Kağıt üstündeki bu hukuki karışıklık üslerin fiili olarak kullanılmaya başlamasıyla daha da içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Kullanımda NATO üssü veya ABD'ye tahsisli üsler arasındaki farkın tamamen ortadan kalktığı görülmektedir. Daha da önemlisi üslerin kullanımı konusunda NATO Anlaşması'nın sınırlamaları ilk andan itibaren çiğnenmiştir. NATO savunması kapsamında kullanılması gereken İncirlik Üssü, NATO Anlaşması'na aykırı olmasına rağmen, 1958'de Lübnan Krizi'ne ABD'nin müdahalesi sırasında ilk defa bir harekât çerçevesinde kullanılmıştır.⁴⁰ Ancak hukuksuzluklar operasyonlarla sınırlı kalmamıştır. Dönem içinde ABD ile Türkiye arasında kısa sürede pek çok gizli anlaşmanın imzalanmış olması, hatta çoğu zaman bunların sözlü anlaşmalar olması uygulamada içinden çıkılması mümkün olmayan bir karışıklık doğurmuştur. NATO hükümleri ve NATO askerleri tanımlamaları tamamen ortadan kalkmış, ABD'ye ve Türkiye'de bulunan Amerikan askerlerine tanınan imtiyazlar ciddi sorunlar yaratmış, pek çok uygulamada kaynağı belli olmayan fiili durumlarla karşılaşmıştır. Türkiye'nin NATO'ya kabulünden 1960'lı yılların ortalarına kadarki süre zarfında yapılan bu gizli anlaşmaların pek çoğu, nota değişimiyle gerçekleştirildikleri ve uygulama anlaşmaları oldukları gerekçesiyle TBMM onayına sunulmamıştır.⁴¹ Bu nedenle ABD ile bu dönemde yapılan gizli uygulama anlaşmalarının sayısı bugün bile tam net olarak bilinmemekle birlikte, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in 7 Şubat 1970'de düzenlenen basın toplantısında yaptığı açıklamaya göre bu sayı 91'dir.⁴²

Bu dönemde anlaşmaların gizliliğinden ve çokluğundan kaynaklanan bu karmaşıklığa, SOFA'nın uygulamasına ilişkin iki ülke arasında yaşanan fikir ayrılıklarının eklenmesi, hukuki meselelere ilişkin açmazı daha da derinleştirdi. "Görev belgesi" sorunu

³⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 23, 1965.

⁴⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 4, 1958.

⁴¹ Örnek olarak, Ankara'daki destek tesislerine ilişkin problemi aşmak için (detay verilmemiştir) 21 Kasım 1960 tarihinde nota değişimi ile 1954 Tesisler Anlaşmasında değişiklik yapılmıştır. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), June 5, 1963.

⁴² "Başbakanın İkili Anlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı," *Dışişleri Bakanlığı Belletini*, Sayı 65, Şubat 1970, s.103.

bunların başında gelmektedir. SOFA'nın Amerikalı bir askerinin görevliken suç işlemesi durumunda yargı yetkisini ABD makamlarına vermesi nedeniyle bu dönemde suça karışan Amerikan askerlerin sebep olduğu çok sayıda sıkıntılı durumla karşılaşmıştır. Amerikalı yetkililer pek çok vakada suça karışanlara usulsüz biçimde görev belgesi vermiş ve suçlular yargıdan kaçırılmıştır. Bu durum bir süre sonra halk arasında ciddi tepkilerin doğmasına yol açtı. Bu örneklerin en bilineni, "Morrison Davası"dır. Amerikalı Albay Morrison, 5 Kasım 1959'da bir gece kulübünde eğlendikten sonra sarhoş vaziyette kullandığı arabasıyla yolda yürüyen 11 askere çarparak birinin ölümüne diğerlerinin ise yaralanmasına neden oldu.⁴³ Mahkeme tutuklanan albayla ilgili bilgi istendiğinde, yetkililerin albayın olay sırasında görev başında olduğunu iddia ederek buna dair resmi bir belge vermesi sonucunda mahkeme albayı Amerikan makamlarına teslim etmiş ve albay kazanın üstünden bir gün geçmeden serbest bırakılmıştır.⁴⁴ Halkın büyüyen tepkisi konuyu Meclis gündemine taşımıştır. Ancak bütün bu tepkiler Morrison'u Türk yargısı önüne çıkarmaya yetmediği gibi Amerika'ya yollanan Morrison, olay nedeniyle sınırlarının bozulduğuna hükmedilerek bir adada tatile dahi yollanacaktır.⁴⁵ Bu gelişmelere paralel olarak kamuoyunda NATO üyeliği ve bununla özdeşleştirilen Amerikan askerlerinin varlığı tepki çekmeye başlamıştır.

1960'ların ortalarından itibaren sadece halk arasındaki tutum değil, Türk dış politikasındaki köklü Batı yanlısı tavır ve NATO ittifakına duyulan güven de yavaş yavaş değişmeye başladı. Türk dış politikasındaki bu değişim, her ne kadar Küba Krizi ve Johnson mektubu ile anılır olsa da süreç aslında, 1 Mayıs 1960'ta İncirlik'ten kalkan U-2 uçağının düşürülmesiyle başlamıştır. ABD'nin Türk topraklarındaki faaliyetleri yüzünden Sovyetler karşısında güç durumda kalınması, 27 Mayıs darbesi ile yönetimi ele alan kadro tarafından unutulmamış ve üslerin kullanımı ile anlaşmaların gözden geçirilmesi konuları ilk defa bu dönemde gündeme getirilmiştir.⁴⁶ 1963'ün son aylarında Kıbrıs'ta başlayan olaylar ve sonrasında ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektup dış politikanın gözden geçirilmesinin kaçınılmaz olduğu gerçeğini açıkça ortaya koymuştur. Türkiye, Batı ittifakının bir üyesi olarak her koşulda desteklenmeyeceğini, ABD'nin çıkarları doğrultusunda hareket ettiği müddetçe değerli bir müttefik olduğunu ve bu fedakâr dış politikanın bir karşılığı olmadığını görmüştür. Johnson mektubu, Türkiye'nin 1950'lerin başından beri kesin bir bağlılık içinde bulunduğu Batı ittifakının gerçek yararı üzerinde düşünülme başlanması bakımından bir dönüm noktası olmuştur.⁴⁷ Her ne kadar bu durum Türk dış politikasında ani bir değişikliğe neden olmadıysa da, Türk-Amerikan ilişkilerinin dokunulmaz yapısı zarar görürken, bu durum NATO ittifakında Türkiye'nin üstlendiği görevlerin de sorgulanmasına neden olmuştur.

⁴³ "Bir Amerikalı 11 eri yaraladı," *Ulus*, 6 Kasım 1959; "Türkiye'de ağlayan ilk Amerikalı: 1 erinin ölümüne, 10 erinin de yaralanmasına sebep olan yarbay basın toplantısı yaptı," *Ulus*, 10 Kasım 1959.

⁴⁴ "11 eri yaralayan Amerikan yarbayı serbest bırakıldı," *Ulus*, 7 Kasım 1959.

⁴⁵ Türkçüoğlu, *Amerika, NATO ve Türkiye*, İstanbul, İleri Yayınları, 2006, s.203.

⁴⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), February 2, 1963, Jeffrey C. Kitchen'dan Mr. McNaughton'a.

⁴⁷ Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, s.138.

Türkiye'de gerek kamuoyunda gerekse Meclis'te ABD ile ilişkiler yüksek sesle sorgulanır hale gelmiştir. Bunda 1960 Anayasa'nın sağladığı özgürlükçü ortamın da etkisi söz konusudur. Yeni Anayasa, 1960'tan önce sıkı denetim altında tutulan grupların, işçilerin ve radikal aydınların, yerleşik güçlere karşı siyasi mücadele yürütmesine izin vermektedir.⁴⁸ Bu sayede, radikal ve solcu eğilimleri olan fikir kulüpleri özellikle üniversitelerde örgütlenecek Türkiye'nin sorunlarını tartışmaya başlamışlardır.⁴⁹ Türk-ABD ilişkilerinin ve Türkiye'nin NATO kapsamındaki yükümlülüklerinin TBMM'de sıklıkla sorgulandığı 1960'lı yıllar, sadece Türk siyasetine özgü koşulların etkisi altında şekillenmemiş, büyük ölçüde Soğuk Savaş'ın yumuşayan söylemlerinden de etkilenmiştir. 1965'te başlayan Vietnam Savaşı, ABD'nin zaten bir süredir karşı karşıya olduğu ekonomik sorunları daha da körüklemiştir. ABD bu süreçte, Avrupalı müttefiklerinden beklediği desteği bulamadığı gibi, Fransa, Vietnam savaşıdan sadece bir yıl sonra NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştır. 1960'lı yılların sonlarına yaklaşırken Atlantik'in iki yakasındaki ilişkiler, Soğuk Savaş'ın ilk zamanlarındaki birlik ruhundan oldukça uzaklaşmıştır.⁵⁰ Bu aynı zamanda Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkilerini masaya yatırdığı bir dönemdir.

Nitekim Orta Doğu'da Arap-İsrail savaşının çıkacağına yönelik endişe duyulmaya başlandığı 1967 yılının başından itibaren hükümet yetkililerince yapılan açıklamalar, Türkiye'nin üslerin kullanımı konusunda hassasiyetinin arttığını göstermektedir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Ocak ayında *Tercüman* gazetesine verdiği demeçte söz konusu üslerin NATO çerçevesinde kolektif savunma amacına yönelik olduğunu belirterek hiç birisinin Türk Hükümetinin iradesi dışında kullanılamayacağını açıklamıştır.⁵¹ Nitekim ABD'nin destek talebini iletmek üzere Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile bir araya gelen Amerikan Büyükelçisi Parker T. Hart'a verilen cevap da değişmemiş, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye'deki üslerin kullanımına, bu üslerin NATO Anlaşmasına tabii olduğu hatırlatılarak izin verilmemiştir.⁵²

1960'ların sonuna doğru Türkiye'de yükselen Amerikan karşıtlığı ve hükümetin üstünde oluşan kamuoyu baskısı, ittifaka duyulan güvenin sarsılmasıyla birleşince, ABD ile imzalanan anlaşmaların toparlanması için masaya oturmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Uzun süren görüşme ve çalışmaların sonucunda taraflar ortak bir metni üzerinde anlaşmaya ancak 1969 yılı yazında varabilmişlerdir.

Soğuk Savaşta İkinci Dönem: Yeni Anlaşmalar, Eski Sorunlar

Türkiye ve ABD, iki ülke arasında daha önce yapılan anlaşmaları revize ederek bir çatı altında toplayan Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması'nı (OSİA) 3 Temmuz 1969'da imzaladılar. BM Anlaşmasınının 51. maddesi ve NATO Anlaşması'nın 3. maddesini temel alan OSİA'da, eski anlaşmalardan kaynaklanan pek çok sorun giderilmiştir. 1969 Anlaşması üslerin kullanımı ve statülerinde değişiklik yapmıştır. Bu dönemi takiben pek çok üssün

⁴⁸ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980*, İstanbul, Hil Yayın, 2007, s.235.

⁴⁹ İbid., s.237.

⁵⁰ Gültekin Sümer, *Amerikan Dış Politikasının Kilit İsmi: Kissinger*, İstanbul, Artus Yayınları, 2007, s.95.

⁵¹ "Başbakanın Tercüman Gazetesine Demeci, 15 Ocak 1967", *Dışişleri Bakanlığının Belleteni*, Sayı 28, Ocak 1967, s.74.

⁵² "Amerika'ya Görüşümüzü Bildirdik," *Ulus*, 3 Haziran 1967.

Türk Hükümeti'ne devri de gerçekleştirilmiştir, geriye kalanlara ise NATO kapsamında “ortak savunma tesisi” statüsü verilmiştir.⁵³ OSİA'ya göre, NATO'ya tahsisli Amerikan uçakları ortak savunma tesisi statüsündeki üslerde NATO'nun ortak savunma planları gereğince görev yapacaklardır. Bunun anlamı NATO Konseyi kararlarını oybirliği ile aldığı için Türkiye'nin onayı ve bilgisi olmadan NATO dâhilinde bile olsa ortak savunma tesislerinden yararlanılamayacağıdır. Ayrıca OSİA'nın kapsamı BM Anlaşması ile sınırlı olduğundan üsler meşru müdafâ dışında saldırı amaçlı kullanılamayacaktır.

OSİA ile daha önce uygulama anlaşmaları nedeniyle ortaya çıkan ihlalleri peşinen aşmak için açık bir ifadeyle “uygulama anlaşmalarının hiçbir hükmünün bu anlaşmanın metin ve ruhuna aykırı olamayacağı” hükmü de getirilmiştir.⁵⁴ Bunun yanı sıra, OSİA'yla, Askeri Tesisler Anlaşması döneminde neredeyse tamamen Amerika'nın kontrolüne bırakılmış olan, ortak askeri tesislerin işleyişine ve burada görev yapan personele ilişkin kuralların belirlenmesi konusu da “önceden Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından tasvib olunması” şartına bağlanmıştır. Ayrıca yeni anlaşma ile ortak askeri tesislerin amaç, mahiyet ve faaliyetlerine etki edecek herhangi bir değişikliğin Türkiye'ye haber verilmeden gerçekleştirilmesinin de önüne geçilmiştir.

Yapılan tüm bu düzenlemelere karşın yeni anlaşma geçmişten kalan sorunların hepsine çözüm olmamıştır. Bunun sebeplerinden biri hukuki olarak bir takım eksiklikler kapatılmış olsa da uygulamada bunun her zaman karşılık bulmamasıdır. ABD ile Türkiye arasında OSİA öncesi yaşanan sorunlara baktığımızda, bu sorunların her zaman anlaşmaların içeriğinden değil, kimi zaman mevcut anlaşmaların ihlalden kaynaklandığı açıktır. Nitekim bu dönem içinde de ihlaller devam etmiştir. “Kara Eylül” sırasında İncirlik üzerinden Ürdün'e verilen destek bunun açık örneklerinden biridir. Her hangi bir şekilde NATO görevi ile bağdaşmamasına ve OSİA'da açıkça aksi belirtilmesine karşın, Türkiye'den izin alınmadan Kral Hüseyin'e bağlı kuvvetleri desteklemek için 3.000 hafif silah ve yaklaşık bir milyon hafif silah mühimmatı ABD tarafından Ocak 1970'de İncirlik üzerinden Ürdün'e sevk edilmiştir.⁵⁵ Durumun açığa çıkmasının ardından ise Ankara, operasyonel bir desteğe hayır demesine karşın, önceden izin alınmak şartıyla 15 Ekim'e kadar İncirlik üzerinden Ürdün'e mühimmat taşınmasına izin vermiştir.⁵⁶ Ancak bu durumdan ders çıkaran Ankara, 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında önlemlerini daha sıkı tutarak, ortak tesislerin ABD tarafından kullanımına izin vermediği gibi üslerin izinsiz şekilde kullanılmayacağı yönünde de Washington'dan garanti almıştır.⁵⁷

OSİA'nın uygulamasından kaynaklanan sorunlar henüz aşılmamışken, 20 Temmuz 1974'te Türkiye'nin gerçekleştirdiği Kıbrıs Harekâtı ve peşi sıra gelen Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye silah ambargosu kararı, Anlaşmanın feshi ile sonuçlanmıştır. Türk Hükümetinin yaptığı açıklamayla “Türkiye'deki bütün ortak savunma tesislerinin

⁵³ “Başbakanın İkili Anlaşmalar”, s.103 ve 107.

⁵⁴ OSİA'nın tam metni için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, s. 277-286.

⁵⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 21, 1970.

⁵⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 18, 1970.

⁵⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October [17] ,1973.

faaliyeti, İncirlik ortak savunma tesisinin münhasıran NATO görevi mahfuz kalmak kaydıyla, 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren durdurulmuştur.⁵⁸ Ambargo'nun kaldırıldığı 1978 yılına dek üslerin faaliyetine izin verilmemiştir. 1978 yılından sonra yürütülen pazarlıklarda üslerin yeniden kullanımına izin verilmesi karşılığında, Ankara Washington'dan hem yardımın miktarını artırmasını hem de Kongre'den gelebilecek olası yeni kesinti girişimlerine karşı yönetimden güvence talep etmiştir.

Müzakereler 29 Mart 1980'de ABD ile yeni "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması"nı (SEİA) imzalanması ile sonuçlanmıştır. SEİA sadece Türk-ABD ilişkileri açısından değil, Türkiye'nin NATO kapsamında kabul ettiği yüklenimleri açısından da yeni bir dönemi başlatmıştır. Bugün hala yürürlükte olan SEİA, NATO Anlaşması çerçevesinde, üyeler arasında savunma işbirliğini geliştirme ilkesi kapsamında hayata geçirilmiş ve BM Anlaşmasının amaç ve ilkelerine bağlılık temel olarak alınmıştır. Anlaşmanın girişindeki "NATO ve BM Anlaşmaları ilkelerine bağlılık" ifadelerinin bağlayıcılığını pekiştirme maksadıyla ayrıca, 5. maddenin 4. fıkrasında "öngörülen savunma işbirliğinin şümülünün Kuzey Atlantik Andlaşmasından doğan yükümlülükler ile sınırlı olacağı" hükmüne yer verilmiştir.⁵⁹ Yine anlaşma doğrultusunda, Türkiye'deki Amerikan askeri varlığı ve faaliyeti tamamen NATO savunma görevleri çerçevesinde kalmaktadır. Anlaşmada adı geçen üs ve tesisler ve üstlendikleri görevler şunlardır: *Elektromanyetik izleme*: Sinop; *Radar uyarı uzay izleme*: Pirinçlik; *Hava harekât ve destek*: İncirlik; *Muhabere yerleri tesisleri*: Yamanlar (İzmir), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmuddağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul), ve Kürecik (Malatya); *Sismik bilgi toplama*: Belbaşı; *Radio seyruşferi*: Kargaburun.

Bu akla Amerikan kuvvetlerinin görev yaptığı Türkiye'deki diğer üslerin statüsünü getirmektedir. ABD'nin 2010 Üs Yapısı Raporuna göre Amerikan kuvvetlerinin görev yaptığı Türkiye'deki üs ve tesisler; Ankara Yönetim Ofisi, Batman Hava Üssü, Çiğli Hava Üssü, İncirlik Hava Üssü, İzmir Hava İstasyonu, İzmir Depo, Muş Hava Üssü, Yumurtalık Yakıt Deposu ve adı tek tek sayılmayacak kadar küçük 9 üs ve tesisden oluşmaktadır.⁶⁰ Burada tek ortak adı geçen tesis İncirlik'tir. SEİA'da adı geçen diğer tesislerin ise bir kısmı kapatıldığı için yoktur, bir kısmı ise rapordaki adı sayılmayan 9 küçük tesisin içinde yer almaktadır. Dolayısı ile sorulması gereken soru, İncirlik'in de dâhil olduğu bu tesislerin dışında kalan üslerin hangi statüde olduğudur. Çiğli, Batman ve Muş hava üslerinin içinde olduğu diğer tesisler, her NATO üyesinin NATO Anlaşması gereğince ittifaka sağlaması gereken tesisler kapsamındadır, bu yüzden kullanımlarını sağlayan yasal statüleri ve görev yapan kuvvetlerin statüleri farklıdır; bunlar NATO'ya bağlıdırlar.⁶¹ İncirlik'in de dâhil olduğu SEİA'da adı geçen üs ve tesisler ise Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde olmakla birlikte, SEİA ile ABD'nin kullanımına NATO anlaşması doğrultusunda ve NATO savunma planları çerçevesinde kullanılmak üzere tahsis edilmişlerdir. Her iki gruba

⁵⁸ Faruk Sönmezoglu, *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, İstanbul, Der Yayınları, 1995, s.287.

⁵⁹ SEİA'nın tam metni için bakınız; Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, s.300-364.

⁶⁰ *Base Structure Report Fiscal Year 2010 Baseline*, Department of Defense, 2009.

⁶¹ Bunlar NATO Anlaşması ile birlikte imzalanan "Kuzey Atlantik Andlaşması Mucibinde Kurulmuş olan Milletlerarası Askeri Karargahların Statüsüne Müteallik Protokol" uyarınca düzenlenmişlerdir. Anlaşmanın tam metni için bakınız; Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, s.223-230.

giren üs ve tesislerin hepsi Türkiye Cumhuriyeti'nin malıdır. Bunların dışında gerek duyulması halinde Türkiye'deki bir üssün bir NATO operasyonu kapsamında geçici olarak kullanılmasına TBMM kararı ile izin verilebilmektedir, ancak bu durumdaki üsler yukarıdaki iki kategorinin dışındadır.

SEİA'nın imzalanması, bu karmaşık yapı nedeniyle, İncirlik başta olmak üzere Türkiye'de NATO'ya tahsis edilmiş olan üs ve tesisler üzerindeki tartışmaları sonlandırmamıştır. Özellikle SEİA'nın NATO perdesi altında Türkiye'deki üsleri ABD'nin kullanımına sunmasının yarattığı rahatsızlıklar bir yana, anlaşmaya uygun olduğu durumlarda dahi, Türkiye'deki üs ve tesislerin NATO amaçlarından çok Amerikan çıkarlarına hizmet eder şekilde kullanılması sorunların devam etmesine neden olmuştur. Bu sorunların artmasında, 1980 darbesi sonrasında dünya ile ekonomik ve siyasi anlamda bütünleşme açısından ABD ile ilişkileri önemli gören yeni yönetimlerin verdikleri tavizlerin artması kadar, Reagan yönetimi ile Soğuk Savaş'ın yeniden tırmandığı bir döneme girilmesi ve bu nedenle artan talepler de etkili olmuştur.

1981'de Başkanlık koltuğuna oturan Reagan, ABD'ye eski konumunu kazandırma vaadi ile yoğun bir askeri yapılanmaya yönelmiştir. Reagan döneminde benimsenen politika, konvansiyonel güce dayalı bir savaşa göre hazır olmayı öngörmekle birlikte nükleer caydırıcılığın da artırılmasını hedeflemekteydi. Ekim 1981'de ABD'deki yeni yönetimin stratejik modernizasyon programını ilan ederek⁶² nükleer silahlanma yarışını başlatması dünyadaki bütün müttefikleriyle birlikte Türkiye'yi de etkilemiştir. NATO'nun bu doğrultuda benimsediği yeni askeri strateji, Varşova Paktı topraklarının içine kadar karşı saldırı düzenleyebilecek hava ve kara kuvvetlerinin oluşturulmasına dayanmaktaydı.⁶³ Böyle bir planının hayata geçirilmesinde Türkiye kilit konumdaki ülkelerden biriydi. Afganistan'daki belirsizlik, İran'ın Batı ile işbirliğinden vazgeçmesi, Yunanistan'da NATO'yu eleştiren bir yönetimin iktidara gelmesi ile yükümlülüklerini yerine getirip getirmeyeceği konusunda doğan tereddüt, Türkiye'yi Orta Doğu'nun kuzey kuşağında tek güvenilir ülke haline getirmiştir.⁶⁴

Avrupa'daki nükleer kapasitesinin artırılması yönündeki planlar, Türk topraklarında Amerikan askeri tesislerinin genişlemesi ve nükleer silahların saklanacağı mühimmat depolarının kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 29 Ekim 1982'de Türkiye ile ABD arasında bir mutabakata varılmış,⁶⁵ SEİA Anlaşması uyarınca imzalanan memorandumda Türkiye'deki 10 hava üssünün modernizasyonunu onaylanırken, Muş ve Batman'da yeni hava üslerinin inşa edilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Türkiye, üslerin NATO görevleri dışında kullanılmasına izin vermemiştir. Ancak üslerin modernizasyonu ve depolama tesislerinde nükleer silahların konuşlandırılmasına ilişkin elde edilen ayrıcalıklar ABD için son derece önemli kazanımlardır. Bu şekilde hem Sovyetlerin nükleer üstünlüğünü kırmak anlamında, hem de anlaşmalar o an için müsaade etmese de doğrudan bir Ortadoğu

⁶² Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York, Palgrave MacMillan, 2003, s.387.

⁶³ Tom Donnelly "NATO Üzerine Düşünceler", *NATO Dergisi*, Sayı 2, Yaz 2003, http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2_pr.html, (Erişim Tarihi 12 Aralık 2007).

⁶⁴ George McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, Londra, MacMillan, 1990, s.177.

⁶⁵ "ABD Anlaşması NATO Yükümlülüğü ile Sınırlandı," *Milliyet*, 26 Nisan 1983.

müdahalesinde kullanılabilen modern üslere sahip olmak bağlamında önemli avantaj elde edilmiştir. Nitekim Körfez Savaşı sırasında bu durum doğrulanacaktır. Orta Doğu'da kullanılmayacağı söylenen üsler için Türkiye'den izin alan ABD, İncirlik'ten kalkan ve Batman, Muş ve Diyarbakır'daki havaalanlarından yakıt ikmal yapan uçaklarla Irak'ı bombalayacaktır.⁶⁶

Türkiye'nin yeni nükleer planlara uyumlu hale getirilmesi için öncelikle söz konusu üslerdeki pistler genişletilmiş ve büyük mühimmat depoları inşa edilmiştir. Malatya-Erhaç, Eskişehir, Ankara-Mürted, Balıkesir ve Adana-İncirlik üsleri, NATO'nun nükleer silahlarla donatılmış uçakların alarm durumunda tutulduğu 20 üssü arasına girmiştir.⁶⁷ Bu durum aynı zamanda Türkiye'yi 485 nükleer silahla, topraklarında Amerikan nükleer silahlarına izin veren ülkeler arasında dünyada dördüncü sıraya yükseltmiştir.⁶⁸ Ayrıca sadece nükleer silahlar değil, Türkiye'deki üslerdeki radar sistemleri de yenilenmiştir. Richard F. Grimmett tarafından Aralık 1984'te Kongreye sunulan "Türkiye'deki Amerikan Askeri Tesisleri" başlıklı rapora göre o tarihte Türk topraklarındaki 10 üste 16 erken uyarı radar sistemi bulunmaktadır.⁶⁹

1980'lerin sonuna yaklaşırken değişen uluslar arası ortam Türkiye'deki üsleri de etkilemiştir. Silahlanma yarışı ile başlayan dönem, kuvvet indirim anlaşmaları ile sona ererken, Sovyetler Birliği'nin çözülme süreci de tamamlanmıştır. Soğuk Savaş'ın son döneminde yaşanan gelişmeler, ABD'nin üs politikasının da doğrudan etkilemiş, bu NATO planlarına yansırken, deniz aşırı üsleri yeniden yapılandırma kararının bir parçası olarak pek çok üs bu dönemde kapatılmıştır. Türkiye'de Erhaç Hava Üssü ve Eskişehir Ana Mühimmat Deposu 1991 Mart ayında kapatılırken, buradaki nükleer silahlar da geri çekilmiş ve Türkiye'deki nükleer yetenekli dört uçak filosu, ikiye indirilmiştir.⁷⁰ Bunu Nisan 1995'te Avrupa'daki kuvvetlerin azaltılması kapsamında ABD'nin Avrupa Hava Kuvvetleri Komutanlığı bazı askeri üslerin kapanacağını açıklamış izlemiştir. 1996'da, Mürted (Akıncı) Üssü'ndeki ve Balıkesir'deki üslerin nükleer mühimmat görevleri sona erdirilmiş ve buradaki nükleer silahlar İncirlik'e taşınmıştır. Bununla birlikte her iki üsteki 6 depo iptal edilmeyerek yedek konumuna alınmıştır.⁷¹ Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye'deki üslerden vazgeçildiği anlamına gelmediği gibi yenilenen NATO ile birlikte, üslerin yeni görevleri ortaya çıkacaktır.

⁶⁶ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO ile İlişkiler", Baskın Oran (Der.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İstanbul, İletişim Yayınları, s.48.

⁶⁷ William M. Arkin, "Flying in the Face of Arms Control," *Bulletin of the Atomic Scientists*, Cilt 40, No.2, 1984, s.6; "ABD'nin Yeni Nükleer Planı," *Milliyet*, 11 Temmuz 1986.

⁶⁸ Ömer Karasapan, "Turkey and US Strategy in the Age of Glasnot," *Middle East Report*, September-October 1989, s.5.

⁶⁹ Richard F. Grimmett, *US Military Installations in Turkey, Greece, Italy and Spain*, CRS Report, 1984.

⁷⁰ "ABD Üsleri 1991'de Kapatılacak," *Milliyet*, 31 Ocak 1990; NATO'da Sürpriz Karar," *Milliyet*, 7 Nisan 1990.

⁷¹ Hans M. Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe: A Review of Post-Cold War Policy, Force Levels and War Planning*, Natural Resources Defense Council, February 2005, s.28; "Additional U.S. Overseas Bases to End Operations," *U.S. Department of Defense, Office of the Assistant Secretary of Defense News Release*, April 27, 1995, <http://www.defenselink.mil/releases/release.aspx?releaseid=473>, (Erişim Tarihi 28 Şubat 2009).

Kaynakça

- “ABD Anlaşması NATO Yükümlülüğü ile Sınırlandı,” *Milliyet*, 26 Nisan 1983.
- “ABD’nin Yeni Nükleer Planı,” *Milliyet*, 11 Temmuz 1986.
- “ABD üsleri 1991’de Kapatılacak,” *Milliyet*, 31 Ocak 1990.
- “Additional U.S. Overseas Bases to End Operations,” *U.S. Department of Defense, Office of the Assistant Secretary of Defense News Release*, April 27, 1995, <http://www.defenselink.mil/releases/release.aspx?releaseid=473>, (Erişim Tarihi 28 Şubat 2009).
- AFHRA (*Air Force Historical Research Agency*). *Historical Data: Adana Turkey*, prepared by Walter M. Terry, Army Air Forces, Army Airways Communications Systems, 86th AAF Base Unit Sec L (Headquarters 57th Army Airways Communications System Group), 19 July 1945.
- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945–1980*, İstanbul, Hil Yayın, 2007.
- “Amerika’ya Görüşümüzü Bildirdik,” *Ulus*, 3 Haziran 1967.
- Arkin, William M. “Flying in the Face of Arms Control,” *Bulletin of the Atomic Scientists*, Cilt 40, No.2, 1984.
- Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Ataöv, Türkçaya. *Amerika, NATO ve Türkiye*, İstanbul, İleri Yayınları, 2006.
- Base Structure Report Fiscal Year 2010 Baseline*, Department of Defense, 2009.
- “Başbakanın Tercüman Gazetesine Demeci, 15 Ocak 1967” *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 28, Ocak 1967, s.74.
- “Başbakanın İkili Anlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı,” *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 65, Şubat 1970, s.103–107.
- “Bir Amerikalı 11 eri yaraladı,” *Ulus*, 6 Kasım 1959.
- Blaker, James, R. *United States Overseas Basing: An Anatomy of the Dilemma*, New York, Praeger, 1990.
- Bölme, Selin M. *İncirlik Üssü: ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Cassaboom, Robert ve Gary Leiser. “Adana Station 1943–45: Prelude to the Post-war American Military Presence in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 34, No.1, 1998, s.73–86
- Cox, Robert W. “Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order”, *New Political Economy*, Cilt 9, No.3, Eylül 2004.
- Cox, Robert W. “Sosyal Kuvvetler, Devletler ve Dünya Düzenleri: Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde”, *Millenium*, Cilt 10, No.2, 1981, s.126–155.
- Donnelly, Tom. “NATO Üzerine Düşünceler”, *NATO Dergisi*, Sayı 2, Yaz 2003, http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2_pr.html, (Erişim Tarihi 12 Aralık 2007).
- Freedman, Lawrence. *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York, Palgrave MacMillan, 2003.
- FRUS (*Foreign Relations of the United States Series*), *The Conferences at Cairo and Tebran*, 1943.
- FRUS, Cilt I, 1950.
- FRUS, Cilt I, 1951.
- FRUS, Cilt III, 1951.
- FRUS, Cilt IV, 1948.
- FRUS, Cilt V, 1950.
- FRUS, Cilt V, 1951.
- FRUS, Cilt VII, 1946.

- Gramsci, Antonio. *Hapishane Defterleri* [1947], 5.Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2007.
- Grimmett, Richard F. *US Military Installations in Turkey, Greece, Italy and Spain*, CRS Report, 1984.
- Karasapan, Ömer. "Turkey and US Strategy in the Age of Glasnot," *Middle East Report*, September-October 1989, s.4-22.
- Kristensen, Hans M. *U.S. Nuclear Weapons in Europe: A Review of Post-Cold War Policy, Force Levels and War Planning*, Natural Resources Defense Council, February 2005.
- Kürkçüoğlu, Ömer E. *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.
- Livingston, Craig. "One Thousand Wings: The US Air Force Group and the American Mission for Aid to Turkey, 1947-1950," *Middle Eastern Studies*, Cilt 30, No.4, 1994, s.778-825.
- McGhee, George. *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, Londra, MacMillan, 1990.
- NARA RG 531 Records of U.S. European Command (1950).
- NARA RG 59 Records of the Policy Planning Staff (1947-1953).
- NARA, RG 531 Records of U.S. European Command Joint Construction Agency (1950).
- NARA, RG 531 Records of US European Command Joint Construction Agency (1951),
- NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey.
- NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security.
- NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense.
- NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963).
- NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73). Political & Defense.
- NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963).
- "NATO'da Sürpriz Karar," *Milliyet*, 7 Nisan 1990.
- Sanders, C.T. *America's Overseas Garrisons: The Leasehold Empire*, Oxford, Oxford University Press, 2000.
- Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*, İstanbul, Boyut Yayınları, 1997.
- Sönmezoğlu, Faruk. *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, İstanbul, Der Yayınları, 1995.
- Sümer, Gültekin. *Amerikan Dış Politikasının Kilit İsmi: Kissinger*, İstanbul, Artus Yayınları, 2007.
- Tunçkanat, Haydar. *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, 3.B, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001.
- "Türkiye'de ağlayan ilk Amerikalı: 1 erin ölümüne, 10 erin de yaralanmasına sebep olan yarbay basın toplantısı yaptı," *Ulus*, 10 Kasım 1959.
- Uzgel, İlhan. "ABD ve NATO ile İlişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran (Der.), Cilt II, 7. B, İstanbul, İletişim Yayınları, s.34-81.
- Williams, Howard, Moorhead Wright ve Tony Evans (Der.) *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Asena Günalp (Çev.) Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.
- "11 eri yaralayan Amerikan yarbayı serbest bırakıldı," *Ulus*, 7 Kasım 1959.

Summary

Military bases in Turkey constitute an important leg of Turkey-NATO relations. In that sense, establishment of military bases and their use had become the most important elements of the bargaining process between Turkey and NATO during Turkey's accession to the alliance. Turkey's role in the alliance was very much linked to the use of military bases located in the country. This role, at the same time, has brought along series of heated discussions over the status and functions of these bases. During the Cold War status and functions of the military bases in Turkey exhibited both continuity and change. In an attempt to respond to outside pressures on the use of the military bases situated on its own lands, Turkey at times revised the regulations determining their use. In doing so, the country tried to increase its control over the bases. However, it achieved little in changing functions and status of the military bases. Both military relations built with the US and NATO and cold war conditions accounted for the country's incapability to make the changes that it wished to see. In that sense, continuity and change went hand in hand during the cold war period.

It is possible to examine continuity and discontinuity in legal status and functions of military bases deployed by NATO in Turkey under three periods. The first period covers the period of Turkey's accession to NATO and subsequent adoption of regulations establishing the military bases. The second period encompasses the first years of the Cold War which extends from the NATO membership to mid-1960s when the existence of military bases had become a very controversial issue. The third period is the one that witnessed the adoption of the 1980 Joint Defense and Cooperation Treaty, followed by its abolishment and the consequent signing of the 1969 Defense and Economic Cooperation Agreement. Periodic changes in functions and status of military bases in Turkey coincide with international factors such as attempts of the United States to assert its hegemony in the aftermath of the 2nd World war, contention of this hegemony from the 1960s and self-reconstruction of the system thereafter.

Turkey's NATO membership from the very beginning has been an extension of the Turkish-American relations. This has particularly made it difficult to pinpoint whose interests have been better favored by the use of these bases: NATO's or United States'? The first period following the membership was the most complex one in terms of Turkish-American-NATO relations. About 100 written and verbal agreements regulating the use of the bases were signed between Turkey and the US. This paved the way for several illegal practices that went beyond the scope of the NATO treaty. During this period, Turkey's NATO commitments, for the most part, served American interests. However, this would change with the Cuban crisis and the Johnson letter that proved significant in shaking Turkey's confidence in the alliance.

It was not only frustration on the part of Turkish elites due to the American foreign policy that had generated this change. The political environment emerging in the domestic realm had also influenced the change. Use of military bases by the US was also heavily discussed in the Turkish parliament. Consequently, a joint military and cooperation treaty regulating the operation and use of military bases by America within the scope of

NATO was signed between Turkey and the US, superseding all previous agreements. Nevertheless, the treaty was far from offering a solution to the problems left over from the past. One reason is that while certain shortcomings or deficiencies were overcome legally with the signing of this treaty, problems continued to persist in implementation. Shipment of weaponry to Jordan through Incirlik without Turkey's authorization is an indicative of this. While negotiations over implementation of the JDCT were ongoing, the Cyprus Operation and the subsequent American embargo imposed on Turkey led to the abolishment of the treaty. Consequently, Turkey suspended the use of military bases.

However, the signing of a Defense and Economic Cooperation Treaty in 1980 between the US and Turkey ushered in a new period. The treaty, still in effect, stipulated that use of military bases be in conformity with NATO principles and Turkey's sovereignty rights. Currently, the bases in Turkey operate within the confines of NATO defense plans according to the framework determined by DECT. Also, while these military bases are possessed by the Turkish military forces, they are assigned to American use. Despite these legal arrangements, however, debates over whether the US still uses military bases in its own interests behind the NATO banner have not yet come to an end. Despite the fact that Turkey has gradually reduced the number of military bases and strengthened its dominance over their use through time, the presence of American interests in the use of these bases is still concretely felt today.